

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

УЧАСТИЕТО НА ТОДОР БУРМОВ В ИЗГОТВЯНЕТО НА ПЪРВОНАЧАЛНИЯ ПРОЕКТ ЗА ОРГАНИЧЕСКИ УСТАВ НА БЪЛГАРСКОТО КНЯЖЕСТВО

Костадин Паев

ЮЗУ „Неофит Рилски“

Резюме. Възгледите на Тодор Бурмов за държавното управление на България са отразени в документ, съхраняван в руските архиви. При първото му публикуване документът е определен като отговор на един от българските нотабили – Тодор Бурмов – на въпросите на руското гражданско управление в България от 1878 г., а при второто – като правила за избор на български княз. Според залегналата в настоящата статия концепция и в двата случая са допуснати грешки и неточности, а принципно, самият документ съдържа редица разпоредби, намерили място в първоначалния проект за Органически устав на Българското княжество.

Ключови думи: Тодор Бурмов; български нотабили; Органически устав; Търновска конституция

Уводни думи

През 1907 г. Николай Овсяний – генерал и руски военен историк, публикува в VI том на съставения от него сборник с документи и отговорите на 16 български нотабили на въпросите, отправени от руското гражданско управление в България до някои по-известни българи (Ovsyanau, 1907: 136 – 221). Сред тях се намира и един документ, съставен от Тодор Бурмов – тогава плодивски вицегубернатор, който е квалифициран като „записка“ (Ovsyanau, 1907: 136 – 139). Въпросният документ обаче няма вид на писмо или на официален отговор, а прилича по-скоро на незавършен проект на устройствен акт за държавно управление на Българското княжество. Това личи както от неговото съдържание, така и от формата, под която е представен – авторът назовава отделните параграфи „статии“, т.е. така, както по онова време се назовават отделните членове на нормативните актове.

След малко повече от 100 години, през 2008 г., същият документ е публикуван в друг сборник, на съвременен руски език с нормализиран правопис, без

наличните върху него поправки и други допълнителни бележки (Saet, 2008: 159 – 160). По-късно колегите от Държавния военноисторически архив на Русия ми изпратиха пълно копие на оригиналния документ, за което искрено им благодаря. Оригиналят представлява ръкописен текст и се състои от два листа, писани двустранно (лице и гръб), т.е. 4 страници, върху които има зачерквания и поправки, както и допълнителни бележки¹⁾.

1. Грешките при публикуването на документа

При първото публикуване на документа от Н. Овсяний той е допуснал една сериозна грешка, като е поставил дата 20 октомври 1878 г. Какво е накарало съставителя да направи това? Съставителят вероятно е коригирал датата на документа, считайки, че поставената в деловодството на руския императорски комисар дата е сгрешена, тъй като следващият отговор – този на сливения губернатор Иван Иванов, е след повече от месец по-късно, а доскоро се предполагаше, че първите писма с въпросите са отправени едва в началото на октомври 1878 г.²⁾ Освен това Н. Овсяний е квалифицирал текста като „отговор“ на Т. Бурмов на въпросите до българските нотабили, без той да има формата на официален отговор.

Множество грешки са допуснати и при публикуването на документа през 2008 г. Първата грешка на съставителите е неправилното определяне на документа като „Правила за избиране на първия български княз“, така както е озаглавен. За това може да има две основни причини. В началото на текста (§I) наистина става дума за избора на първия български княз от особено събрание, за неговия състав и начин на конституиране. Съставителите очевидно не са обърнали достатъчно внимание на обстоятелството, че останалата част от текста касае съвсем други въпроси, свързани основно с устройството на бъдещото управление на Българското княжество.

Дори да приемем, че поставеното от съставителите заглавие е само условно, то текстът на първоначалния проект на Органическия устав също започва с подобна разпоредба относно избора на първия български княз (вж. Гримм, 1922: прилож. 2, л. I), която основателно отпада при ревизията на първоначалния проект от комисията в Петербург, тъй като не представлява конституционна материя (Vladikin, 1994: 77).

Втората сериозна грешка на съставителите е премахването на номерацията на отделните параграфи при публикуването на документа. Това внушава и създава впечатлението, че става въпрос за текст на документ от общ характер, а не за юридически устройствен акт. Наличието на такава номерация на отделните параграфи се потвърждава както от текста на оригинала, така и от § IV, където се използва изразът „горната статия“ и има също препратка към § XVI (статия XVI) на текста. Това са безспорни доказателства, че авторът е съставял именно документ с юридическо съдържание.

Третата грешка при публикуването на документа е непосочването на мястото, където той е съставен – вместо това съставителите са записали съкращението „б.м.“, т.е. без посочено място. То обаче ясно личи горе вдясно на оригинала, където като място на съставянето му е записано „Филипопол“. Това е напълно логично, предвид че тогава седалището на руския комисар е все още в Пловдив³⁾.

И разбира се, най-същественият пропуск на съставителите е отсъствието на името на автора на текста. В бележката под № 1 в края на публикувания документ е посочено само, че той е изготвен от съдебното отделение на Управлението на руския комисар в България (срв. Saet, 2008: 160). В най-горния десен ъгъл на оригинала обаче съвсем ясно се откроява името на автора – Тодор Бурмов.

Грешка е допусната и при публикуването на първата страница на факсимилето на документа. Там то погрешно е определено като факсимиле на част от речта на княз Дондуков-Корсаков, произнесена при откриването на Учредителното събрание. Съвсем очевидно е, че това е явно недоразумение и текстът е на друг документ (Saet, 2008: XIV).

От всичко това става ясно, че съставителите не са познавали нито записката на Бурмов, публикувана от Овсяний като негов отговор на въпросите към българските нотабили, нито текста на първоначалния проект на Органическия устав.

2. Времето на изготвяне на документа

От особена важност е времето на създаване на документа. В горния десен ъгъл на първия лист, както вече бе отбелязано, стои датата 20 септември 1878 г., очевидно поставена от друг – вероятно служител в канцеларията – тъй като както почеркът, така и цветът на мастилото се различават от тези на останалия текст. Посочената дата отразява всъщност деня, когато документът е заведен в деловодството. Въпреки наличието на конкретна датировка съставянето на такъв документ със сигурност не е станало за толкова кратко време, а над него е работено и по-рано.

Съвпадението между въпросите към българските нотабили и записката на Т. Бурмов, изготвена значително по-рано от останалите отговори, може да бъде обяснено само с обстоятелството, че Тодор Бурмов вече е разполагал с въпросите, когато е писал записката. В този случай най-правдоподобна би била версията, че именно Бурмов участва в работата по тяхното изготвяне и вероятно е един от съставителите на въпросника.

Ранната поява на записката на Т. Бурмов има и друго важно значение. Обикновено, когато става въпрос за отговорите на другите нотабили, изследователите подчертават, че те пристигат твърде късно и поради това не е било възможно да се вземат предвид при изготвянето на първоначалния проект

(Manolova, 2014: 32 – 33). Както става ясно, това обаче не се отнася до изложените от Бурмов идеи и конкретни предложения. Изготвянето им значително по-рано от времето на завършване на проекта дава възможност много от тях да намерят място в него, както и в специално изготвените правила за избора на българския княз.

3. Съдържание на записката

Текстът на записката може да бъде разпределен в седемнадесет параграфа, които авторът е започнал да номерира в последователен ред с римски цифри. В него има множество зачерквания и поправки.

Параграф едно разглежда въпросите за състава на събранието, което ще избере първия български княз. В него се включват две основни групи депутати – по право и по избор. Към първата група принадлежат т.нар. *нотабили*, за каквито се считат всички архиереи и управляващите епархии духовни лица, вицегубернаторите българи и председателите на окръжните, губернските и търговските съдилища.

Втората група представители в събранието включва избрани от народа депутати според начина, по който се избират членовете на окръжните съдилища, указан във Временните правила за устройство на съдебната част в България⁴⁾. Всеки окръг ще избира по шестима представители.

Параграф две и три уреждат начина на наследяване на българския престол. Това става по рода на първия български княз само от лица от мъжки пол, потомствени по женска или мъжка линия, започваща от най-старшия син на княза. Тази разпоредба регламентира престолонаследния ред и престолонаследната система. По отношение на престолонаследния ред разпоредбата утвърждава принципа на първородството (*ius primogeniturae*) и т.нар. *майорат* – наследява най-старшият син. По отношение на престолонаследната система се въвежда *смекчената агнатска система* – наследяват само наследниците от мъжки пол, но се допуска те да произхождат и от женска линия (Vladikin, 1931: 373 – 376, 421 – 446).

Параграф четири урежда института на регентството. При непълнолетие на престолонаследника се предвижда назначаването на регент – най-близкия негов родственик, който управлява княжеството с участието на майката на престолонаследника. В случая определено става въпрос за два отделни института – *регентство* и *настойничество*, които обаче не са изрично разграничени⁵⁾. Така формулиран, текстът на разпоредбата изключва сливане на двата института, както е например в чл. 51 на гръцката конституция от 1864 г., която предвижда еднолично регентство, което *ipso iure* се полага на кралицата майка (Raev, 2014: 81). Идеята за регента – най-близкия родственик на непълнолетния престолонаследник, е намерила място и в руския проект за Органически устав (чл. 27), но отсъства от Търновската конституция⁶⁾.

Интерес представлява алинея 2 на § IV, където се предвижда, ако лицето, определено за регент, не е живяло в страната или я познава недостатъчно⁷⁾, към него да се присъединят със същите права още две лица, заемащи или заемали длъжността министри, които се посочват [т.е. избират] от Велико-то народно събрание. Считам, че с това се поставя основата на тричленното регентство, залегнало по-късно както в руския проект за Органически устав (чл. 25), така и в Търновската конституция (чл. 27).

Член пети определя възрастта, при навършването на която престолонаследникът става пълнолетен, на двадесет и две години. Тази възраст се различава от възрастта, определена в РПОУ (чл. 23) и ТК (чл. 25), където тя е осемнадесет години.

Разпоредбите в параграф шест и седем се отнасят до вероизповеданието на княза, престолонаследника и княжеското потомство. Когато избраният княз не принадлежи към източноправославното вероизповедание, е препоръчително той да се приобщи към него (§ VI). Престолонаследникът задължително трябва да принадлежи към Източната православна църква (§ VII, ал. 1), а когато бъдещият княз не принадлежи към православното вероизповедание и е неженен, цялото му бъдещо потомство трябва да се възпитава в православната вяра (§ VII, ал. 2).

Сходни изисквания към българския княз са залегнали и в РПОУ и ТК. Различието с РПОУ е, че той не препоръчва, ако първият избран княз не е източноправославен, да премине към Източната православна църква, а допуска той да остане в своето вероизповедание (чл. 37). Разпоредбата в ТК относно вероизповеданието на княза и престолонаследника е напълно идентична с тази в РПОУ (чл. 38).

Параграф VIII и IX определят цивилната листа на княза и материалното му обезпечаване. Записката определя годишната издръжка на княза на 500 000 франка (§ VII), която сума се доближава до тази, определена в ТК – 600 000 франка (чл. 35), и се различава чувствително от сумата, определена в РПОУ – 1 млн. франка годишно (чл. 33). Интересно развитие се наблюдава по отношение на разпоредбата в § IX. Тя предвижда на княза да се построи жилище (разбирай дворец) – първо зимно, а после лятно, за сметка на държавната хазна. В РПОУ този текст е модифициран, като се дава възможност на Народното събрание да прави дарове на княза от държавните имоти (чл. 35), а ТК не само изключва това, но и изрично въвежда негативна разпоредба, забраняваща на княза и неговите родственици да ползват държавните имоти (чл. 51).

Разбира се, „изненадващо“ е допускането на ревизия на Берлинския договор. Това личи от текста в § VIII, според който предложената сума от 500 000 франка за годишната издръжка на княза е валидна само при условие, че Княжеството остане в границите, определени му от договора. Очевидно, княз Дондуков и обкръжението му все още са хранели надежди за възможността на подобна ревизия, което личи и от някои други документи⁸⁾.

Параграф X регламентира правомощията на княза в сферата на изпълнителната и законодателната власт. Изпълнителната власт принадлежи на княза, който управлява с помощта на назначени от него отговорни министри и се ползва от всичките права, предоставени на владетел в страните с конституционно управление. Князът утвърждава законите, назначава лицата на всички държавни длъжности, той е върховен военачалник на въоръжените сили, подписва конвенции и международни договори, може да помилва.

В тази разпоредба се откриват няколко съществени особености, които заслужават да бъдат разгледани по-задълбочено. На първо място, това е изричното подчертаване в текста на формата на държавно управление – *конституционно управление*. Интересно е, че в случая не се споменава органически устав или друго сродно понятие, а се говори за конституция. По този повод Л. Владикин отбелязва, че проектът „Лукиянов“ избягва да използва определението „конституционна монархия“, което Ервин Грим обяснява със страха на руските власти от този термин. По-късно обаче именно комисията в Петербург, която преглежда проекта, го включва в текста и той се запазва в чл. 3 на РПОУ (Vladikin, 1994: 63, 78).

Изрично е регламентирана служебната отговорност на министрите пред княза. Тя се изразява в дискреционното му правомощие да назначава и уволнява министрите. Другите правомощия на княза са типичните за конституционната монархия права на монарха: да утвърждава законите, да назначава длъжностните лица, да бъде върховен главнокомандващ на въоръжените сили на страната, да сключва международни договори и други споразумения, да помилва осъдени по наказателни дела. Всички тези правомощия са залегнали и в РПОУ и в ТК⁹⁾, което безспорно показва връзката им със записката на Бурмов от 20 септември 1878 г.

Параграф XI също се отнася до служебната отговорност на министрите с въвеждането на контрасигнатурата – приподписване на актовете на княза от съответния министър, с което той поема отговорността за тях, тъй като князът е неотговорен. Трябва да се отбележи още, че това изискване е не само задължение на министъра, но и негово право – без неговия подпис актът е невалиден (Balamezov, 2010: 94 – 95, 117). Тази разпоредба също лесно може да бъде открита в РПОУ (чл. 17 и 154) и в ТК, където това са чл. 18 и 154.

Параграф XII посочва наименованията и броя на министерствата – рядко срещана практика в тогава действащите балкански конституции. Това са министерствата на: външните дела и изповеданията, вътрешните работи, просвещението, финансите, обществените работи и земеделието, правосъдието и военното министерство.

Впечатляващо е, че те напълно съвпадат с имената и броя на министерствата в РПОУ (чл. 161, т. 1-7), а също така и с тези в ТК (чл. 161, т. 1-6), с единствената разлика, че министерството на обществените работи и земеделието е отпаднало и министерствата вече са шест.

Параграф XIII регламентира конституционно-наказателната отговорност на министрите¹⁰⁾. Текстът ясно пояснява, че става дума именно за възможността на Народното събрание да дава всеки министър поотделно или всичките под съд в случай на измяна, присвояване на държавни пари и други разкрити големи злоупотреби от тяхна страна. По сходен начин конституционно-наказателната отговорност на министрите е регламентирана в РПОУ и в ТК, но там са уточнени повече предимно процедурни въпроси (чл. 155 – 158).

Параграф XIV включва обща разпоредба относно наименованието на народното представителство (Народно събрание) и неговите две форми: малко, или обикновено народно събрание, и голямо, или извънредно народно събрание. Този текст е почти идентичен с текста на чл. 78 на РПОУ и на чл. 85 на ТК.

В параграф XV може да бъдат разграничени четири алинеи. В тях се уреждат съставът и функциите на ОНС, процедурни въпроси по вземането на решения и мандатът на народните представители.

Съгласно ал. 1 ОНС се състои от една трета [назначени – бел. м.] нотабили и избрани представители по начина, определен за избор на членове на окръжните съдилища¹¹⁾. Ал. 2 постановява свикване на Народното събрание веднъж годишно, а основните му задачи по време на сесията са: да изслуша отчета на министрите за състоянието на страната, преимуществено във финансово отношение, да утвърждава заеми, да обсъжда нови данъци и други общественополезни мерки, както и предложените от министрите законопроекти. Най-общо, те се припокриват със задачите, залегнали в текста на разпоредбата на чл. 98 на РПОУ и чл. 105 на ТК, с изключение на правото на НС да отправя питания към министрите. Ал. 4 определя мандата на народните представители за срок от шест години.

Интерес представлява разпоредбата в ал. 3, която принципно няма аналог нито в РПОУ, нито в ТК. В нея се уреждат взаимоотношенията между законодателната и изпълнителната власт – НС и министрите.

Разпоредбата предвижда в случай на съществено разногласие между министрите и събранието, изразено и подкрепено от две трети от състава му, князът да разпуска събранието и да свиква ново¹²⁾. Ако и новото събрание подкрепи изцяло решението на предходното, то князът свиква Велико народно събрание. В случай че и то подкрепи с мнозинство от две трети мнението и решението на предходните две обикновени народни събрания, то министрите са длъжни да приемат това като мнение и решение на цялата страна и да съобратят своите действия с него (Balamezov, 1993: 27 – 28).

Определено, това е разпоредба която регламентира твърде сложна процедура за уреждане на разногласията между изпълнителната и законодателната власт, и най-вероятно по тази причина тя е отпаднала както от РПОУ, така и от ТК.

Параграф XVI се отнася до функциите и състава на Великото народно събрание (ВНС). Ал. 1 предвижда свикването му по повод на следните

случаи: 1) прекъсване на княжеската династия, т.е. за избор на нов княз; 2) при непълнолетие на престолонаследника за избор на регент на лице, което не е родственик на княза, съгл. § IV; 3) за изменение на конституцията; 4) при разногласия между министрите и Обикновеното народно събрание в случаите по § XVI, ал. 3. Първите три основания за свикване на ВНС фигурират и в РПОУ (чл. 134, т. 2 и 136, т. 1 и 2), и в ТК (чл. 141, ал. 2, чл. 143, ал. 1 и 2). С отпадането на ал. 3 на § XV от РПОУ и ТК логически отпада и четвъртото основание.

Втората алинея на § XVI определя състава на ВНС, което се състои от всички нотабили и избрани депутати в двойно по-голямо число от състава на Обикновеното народно събрание. Част от тези правила са се запазили в РПОУ – наличието на депутати по право (нотабили) и изборни депутати (чл. 136), но Учредителното събрание в Търново отхвърля възможността за депутати по право и на практика ВНС, както и ОНС се състоят само от избрани депутати (чл. 144). И в РПОУ, и в ТК се запазва обаче условието ВНС да се състои от двойно по-голям брой депутати (чл. 137, ал. 2 на руския проект и чл. 144 на ТК).

Последният параграф XVII включва разпоредба, която също не се открива в РПОУ и ТК. Става дума за правото на лицата, които заемат гражданска и военна държавна служба, да бъдат избирани за депутати както в Обикновеното, така и във Великото народно събрание. РПОУ и ТК не уреждат изрично този въпрос, а го оставят на изборното законодателство¹³⁾.

В приетите още на 16 април 1879 г. *Временни правила за избирането на представители в първото Обикновено народно събрание* от пасивно избирателно право са лишени освен осъдените за различни престъпления, изпълнителите на държавни доставки, военните лица на действителна служба и лицата на гражданска служба, като за последните се допуска да се кандидатира от друг окръг, а не в този, където работят (чл. 23) (Дневници, 1890: 243). Издадените по-късно избирателни закони изключват от категорията на избиратели и избираеми тези лица (вж. повече у Palangurski, 2007: 85 – 132; Aytova, 2014: 118 – 123).

В записката си от 20 септември 1878 г. Тодор Бурмов на практика утвърждава основните принципни положения на главните публични институти на държавното управление – монархическия, на народното представителство и на изпълнителната власт. Всъщност в нея липсват детайли най-вече относно уредбата на Българската църква и гражданските права и свободи.

4. Заключение

Особеното място и значимост на записката отговор на Т. Бурмов се определят от обстоятелството, че ранното изготвяне на този документ дава възможност залегналите там идеи и предложения на автора да намерят място

в първоначалния проект на Органическия устав на Българското княжество, а по-късно и в Правилата за избор на български княз – нещо, което не може да се случи с отговорите на останалите български нотабили. Нека не забравяме също, че Т. Бурмов е човек с опит в тази област. Освен като изявен общественик през Възраждането той има опит и в съставянето на подобни проекти¹⁴⁾.

Първата статия на неговата записка, в която се определя съставът на събранието, което ще избере първия български княз, съвпада в много голяма степен с първата статия на ППОУ¹⁵⁾. На тази основа по-късно се съставя т.нар. „*Особена наредба за начина, по който ще стане избирането на първия български княз*“ (Алманах, 1911: 359 – 361). Начинът, по който става наследяването на престола, определен в ст. II и III на записката на Т. Бурмов, съответства на ст. 35 и 37 на ППОУ. Същото се отнася и до регентството, и по-специално до идеята в него да бъдат включени майката на престолонаследника и най-близкият му родственик¹⁶⁾. Предложенията на Т. Бурмов относно религията на княза, престолонаследника и изобщо вярата на цялото му потомство съвпадат почти изцяло с разпоредбите на ППОУ¹⁷⁾. Идеята, на княза да се осигури и жилище (дворец) – летен и зимен, също принадлежи на Т. Бурмов и намира отражение в ППОУ¹⁸⁾.

Значителни съвпадения се откриват и в ст. IX на записката, относно правомощията на княза, със ст. 12, 20 и 21 на ППОУ. Пълно съвпадение на текстовете имат ст. X на записката и ст. 200 на ППОУ, регламентиращи броя и наименованията на отделните министерства. В голяма степен съвпадат и разпоредбите в ст. XI на записката и ст. 194 на ППОУ, в които се разглежда въпросът за отговорността на министрите – и в двата случая се предвижда даване на министрите на съд за измяна и разхищение на държавни средства. Изцяло съвпада и съдържанието на ст. XII на записката с това на ст. 113 на ППОУ, където се предвижда два вида народно представителство: малко – или обикновено народно събрание, и голямо – или извънредно народно събрание. Обща за §1 на ст. XIII на записката и ст. 118 на ППОУ е идеята ОНС да се формира от избрани и назначени депутати. §2 на ст. XIII на записката пък кореспондира със ал. 2 на ст. 138 на ППОУ. Несъмнено особенният механизъм за решаване на непреодолими разногласия, възникнали между правителството и ОНС, чрез свикване на ВНС е заимстван от Т. Бурмов¹⁹⁾. Основанието за свикване на ВНС за избор на регент при непълнолетие на престолонаследника също е общо²⁰⁾. Съставът на ВНС на практика съвпада със състава на събранието за избора на първия български княз, който текст, както вече бе отбелязано по-горе, е заимстван от Т. Бурмов²¹⁾.

Тези немалко на брой заимствания от Т. Бурмов дават основание българското участие в изработването на ППОУ да не бъде толкова силно подценявано, както досега, макар че, като цяло, то остава твърде ограничено.

СЪКРАЩЕНИЯ

ВНС – Велико народно събрание / The Grand National Assembly

ОНС – Обикновено народно събрание / The Ordinary National Assembly

ППОУ – Първоначален проект на Органически устав на Българското княжество / Initial project of Organic Statute of Bulgaria

РГВИА – Руски държавен военноисторически архив / Russian State Military-Historical Archive

РПОУ – Руски проект на Органически устав на Българското княжество / Russian project of Organic Statute of Bulgaria

ТК – Търновска конституция / Turnovo constitution

ПРИЛОЖЕНИЕ

Записка на г. Бурмов, Филипополски вицегубернатор, от 20 септември 1878 г.*

I. Първият български княз ще бъде избран от събрание, съставено от:
а) нотабили, за каквито се считат всички архиереи и управляващите епархии духовни лица, вицегубернаторите българи и председателите на окръжните, губернските и търговските съдилища; б) избрани от населението депутати, според начина, по който се избират членовете на окръжните съдилища, указан във Временните правила за устройство на съдебната част в България. Всеки окръг избира по шест депутати.

II. Княжеското достойнство се счита за наследствено по рода на първия български княз.

III. Престолът се наследява само от лица от мъжки пол, потомствени по женска или мъжка линия, започваща от най-старшия син на княза.

IV. В случай на непълнолетие на престолонаследника се назначава регент, най-близкият негов родственик, който управлява княжеството с участието на майката на престолонаследника.

Ако обаче лицето, определено за регент по силата на горната статия, не е живяло в страната или я познава недостатъчно, към него се присъединяват със същите права още две лица, заемащи или заемали длъжността министри, които се посочват [*т.е. избират* – бел. м.] от Великото народно събрание, упоменато в статия XVI.

* Справката с оригинала, съхраняван в Руския държавен военноисторически архив (РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 8765, л. 16 – 17), на публикувания от Н. Овсяний текст на Т. Бурмов (вж. *Овсяний*, 1907: 136 – 139), сочи че датата е сгрешена – той е посочил 20 октомври вместо 20 септември 1878 г.

V. Пълнолетието на престолонаследника настъпва с навършване на двадесет и две годишна възраст.

VI. В случай че избраният княз не принадлежи към Източноправославното вероизповедание, е желателно той да се приобщи към Източната Православна църква.

Престолонаследникът е длъжен във всеки случай да принадлежи към Източноправославното вероизповедание.

VII. Когато бъдещият княз принадлежи към някое от неправославните вероизповедания и се окаже неженен, то цялото му потомство трябва да се възпитава в Православната вяра.

VIII. Издръжката на княза в никакъв случай не трябва да превишава 500 000 франка годишно, ако княжеството остане в границите, определени му от Берлинския договор.

На княза ще се построи също и обзаведе за сметка на държавната хазна прилично жилище, първо зимно, а след това – и лятно.

IX. Князът управлява страната с помощта на назначени от него отговорни министри и се ползва от всичките права, предоставени на владетел в страните с *конституционно управление* [к. м.], т.е. той утвърждава законите, назначава лицата на всички държавни длъжности, той е върховен военачалник на въоръжените сили, подписва конвенции и проекти,* има право да помилва и прочее.

Всеки изходящ от княза акт се подписва от надлежния министър и само при изпълнението на това условие той има законна сила.

X. Броят на министерствата е седем:

1. на външните дела и изповеданията; 2) на вътрешните работи; 3) на просвещението; 4) на финансите; 5) на обществените работи и земеделието; 6) на правосъдието; и 7) военно министерство.

XI. Министрите са отговорни пред Народното събрание, в смисъл, че то може да даде всеки от тях поотделно или всичките под съд в случай на измяна, присвояване на държавни пари и други разкрити големи злоупотреби от страна на министрите. Оправданият по закона министър се възстановява на заеманото от него място.

XII. Народното представителство се състои от една палата и носи названието „Народно събрание“, което бива два вида: малко, или обикновено народно събрание, и голямо, или извънредно народно събрание.

XIII. Обикновеното народно събрание се състои от една трета [назначени] нотабили и избрани представители по начина, определен за избор на членове на окръжните съдилища.

Обикновеното народно събрание се свиква ежегодно да изслуша отчета на министрите за състоянието на страната, преимуществено във финансово отношение,

* Под „проекти“ се има предвид „договори“.

нието [насрочва избори] и свиква ново. Ако и новото събрание подкрепи изцяло решението на предходното, то князът свиква Велико народно събрание. В случай че и то подкрепи с мнозинство от две трети мнението и решението на предходните две обикновени народни събрания, то министрите са длъжни да приемат това като мнение и решение на цялата страна и да съобразят своите действия с него.

XIV. Обикновеното народно събрание се избира за срок от шест години.

XV. Великото народно събрание се свиква по повод на извънредни случаи като например прекъсване на княжеската династия; при непълнолетие на престолонаследника за назначаване [*избор – бел. м.*] на регент на лице, което не принадлежи към династията на княза; за изменение на конституцията и при съществени разногласия между министрите и Обикновеното народно събрание по важни държавни въпроси.

XVI. Великото народно събрание се състои от всички нотабили и [*избрани – бел. м.*] депутати в двойно по-голямо число от състава на Обикновеното народно събрание.

XVII. За депутати както в Обикновеното, така и във Великото народно събрание може да бъдат избирани също лица, които заемат гражданска и военна държавна служба.

БЕЛЕЖКИ

1. Първоначално документът се съхранявал във Военнонаучния архив при Главното управление на Генералния щаб на руската армия, а след това – във Военноисторическия архив при Централния архив на РСФСР. Днес той се намира в Руския държавен военноисторически архив: РГВИА, ф. 846, оп. 16, д. 8765, л. 16 – 17.
2. Някои автори говорят по-общо за „първите дни на октомври“ или „началото на октомври“ 1878 г. (вж. напр. Balamezov, 1993: 26; Tokushev, 2004: 58), а други сочат конкретно датата 8 октомври 1878 г. (Balamezov, 1919: 11; Manalova, 2014: 31). Самият княз Дондуков-Корсаков обаче пише, че е изпратил такива писма още през септември (вж. Saet, 2008: 170). Същото се потвърждава и в отговора на митрополит Натанаил на въпросите на руския императорски комисар, който твърди че е получил писмото с въпросите още през септември (вж. Ovsyanay, 1907: 162).
3. Преместването на седалището на руския императорски комисар в България от Пловдив в София става между 8 и 15 октомври 1878 г. (вж. Заповед № 58 на Дондуков-Корсаков в: Saet, 2008: 165 – 166).
4. Според Временните правила за устройство на съдебната част в България членовете на окръжните съдилища се избират чрез двустепенни избори. Пасивно избирателно право имат всички лица, навършили 30 години, не са

осъждани и са грамотни, те или техните родители притежават недвижим имот или имат високо образование, или самостоятелно упражняват търговска, занаятчийска или предприемаческа дейност. Същите изисквания важат и за активното изборително право, но с разликата, че възрастта е намалена на 20 години. За целта окръжният началник съставя и представя публично изборителни списъци до 15 октомври. Формират се изборителни райони, включващи по 50 къщи в селата и 50 къщи в градовете. Чифлиците се присъединяват към най-близкото населено място, а колибите, доколкото е възможно, също формират изборителни единици от по 50 къщи. (Най-вероятно под къщи тук се имат предвид не сгради, а самостоятелни домакинства – б.м.). Така формираните изборителни единици от първоначални изборители изборят т. нар. гласоподавачи, които, по-късно, свикани от окръжния началник, изборят членовете на окръжните съдилища (вж. Алманах, 1911: 123 – 125).

5. В руския проект за Органически устав (РПОУ) и в Търновската конституция (ТК) тези два института са изрично разграничени: РПОУ – чл. 31; ТК – чл. 33 (срв. Методиев, В. и Стоянов, Л. 1990: 86, 23. (Всички по-нататъшни позовавания на Органическия устав и Търновската конституция са по това издание.)
6. В този смисъл, уредбата на регентския институт се развива в прогресираща посока по следния начин: първоначално в записката от 20 септември 1878 г. регентът е задължително най-близкият родственик на престолонаследника, но в определени случаи се включват настоящи или бивши министри. В ОУ той е първи поред, но след него се допускат настоящи и бивши министри, членовете на Държавния съвет и върховните съдии, а в ТК – най-близкият родственик категорично отпада, както и членовете на Държавния съвет, който отпада изобщо като орган на управлението.
7. Особените изисквания в проекта към регента, който не е живял в страната или не я познава добре, на практика отпадат заедно с условието регентът да е най-близкият родственик на непълнолетния престолонаследник. Новите условия към лицата, които се допускат да бъдат регенти – министри и върховни съдии, всъщност изискват те да живеят или да са живели в страната и да са познати на обществото.
8. Подобни надежди споделя в своята записка и самият Т. Бурмов (вж. ст. VIII в приложението тук), както и М. Дринов в писмото си с отговора на въпросите на руския императорски комисар (Ovsyanay, 1907: 197).
9. В РПОУ това са чл. 9, 10, 11, 13, 14, 16, 152 и 163, а в ТК – 9, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 152 и 163.
10. Въпреки че разпоредбата в § XIII започва с текста „Министрите са отговорни пред Народното събрание“, с по-нататъшното пояснение е очевидно, че става дума именно за конституционно-наказателната, а не за парламентарно-политическата отговорност на министрите. Парламентарно-политическата отговорност се изразява в правото на НС за отправя питания

(интерогации) и запитвания (интерпелации) към министрите, да изисква от тях пояснения по различни въпроси на управлението на страната. Парламентарно-политическата отговорност липсва в записката от 20 септември 1878 г., но е залегнала в РПОУ (чл. 98, т. 5, 99, 100 и 153) и в ТК (чл. 105, т. 7, 106, 107 и 153).

11. Изборът на членовете на окръжните съдилища става според Временните правила за устройство на съдебната част в България от 24 август 1878 г. По този начин се конституира и изборната квота в събранието, което ще избере първия български княз (вж. по-подробно по-горе, бел. 18). Явно, че в тогавашния момент тези правила са единственият избирателен закон, който се използва за конституирането на национални институции.
12. В случая е пропуснато насрочването на нови избори, тъй като едва след провеждането им може да се свика новоизбраното събрание.
13. Някои от балканските конституции от това време изрично съдържат подобна разпоредба. Така гръцката Конституция от 1864 г. (чл. 71) изключва от кръга на избираемите лица кметовете и лицата на действителна военна служба. За последните се допуска да бъдат избирани, но при условие че се оттеглят от службата (срв. Раев, 2014: 73). Румънската конституция от 1866 г. също изключва лицата, заемащи правителствена служба, да бъдат избирани за депутати, с изключение на министрите (чл. 42), като за подробно определяне на несъвместимите длъжности препраща към избираелния закон (вж. Раев, 2014: 92).
14. Открития в архива на граф Игнатиев проект за автономно управление на българските земи от края на 1876 г., известен като „Желанията на българите“, академик Христо Христов приписва именно на Тодор Бурмов. Подобен проект по-късно бе открит и в архива на британското външно министерство (вж. Hristov, 1966: 479 – 497).
15. В ППОУ само са добавени още някои категории участници: освен вице-губернаторите в състава на събранието са включени още губернаторите българи, както и още председателите и членовете на ВС и председателите на градските, окръжните и губернските съвети. Съвпадат дори броят на депутатите от всеки окръг и правилата, по които те трябва да се избират (срв. Гримм, 1922, Приложение 2).
16. Ст. IV на записката и ст. 43 и 45 на ППОУ.
17. Срв. ст. VI и VII на записката, със ст. 27 и 28 на ППОУ. Единствената разлика се открива в допускането първият избран княз да остане в своята си религия, залегнало в ст. 28 на ППОУ.
18. Срв. ст. VIII, §2 в записката, със ст. 66 на ППОУ.
19. Срв. §3 на ст. XIII на записката и ст. 117, ал. 2 на ППОУ.
20. Срв. ст. XV на записката със ст. 116, ал. 2 на ППОУ.
21. Вж. по-горе при сравнението между ст. I на записката и ст. 1 на ППОУ.

ЛИТЕРАТУРА

- (1911). *Алманах на българската конституция*. Пловдив: П. Г. Бакалов & Сие.
- Айтова, Ал. (2014). Избирателните права на българските граждани според Търновската конституция. – *Studia Iuridico-Historica*, кн. 3, 118 – 123.
- Баламезов, Ст. (1993). *Конституционно право*. Част I. София: Софи-Р.
- Баламезов, Ст. (2010). *Министрите – тяхната роля и тяхната власт в парламентарната монархия*. София: Св. Климент Охридски.
- Баламезов, Ст. (1919). *Нашата конституция и нашият парламентаризъм. Част I. Търновската конституция. История на първоначалния текст от 1879 г.* София: Право.
- Методиев, В. & Стоянов, Л. (Съст.). (1990). *Български конституции и конституционни проекти*. София: Д-р Петър Берон.
- Владикин, Л. (1994). *История на Търновската конституция*. София: Народна култура.
- Владикин, Л. (1931). *Основи на царската власт и престолонаследие. Правна история – теория – догматика*. (Университетска библиотека № 4). София: Държавен университет „Климент Охридски“, печатница „Съгласие“.
- Гримм, Э. (1922). *История и идейные основы проекта Органического Устава, внесенное в Търновское Учредительное Собрание 1879 г.* – ГСУ, ЮФ, т. XVII, 1920 – 1921 г. София.
- (1890). *Дневници на първото Учредително Н. Събрание в Търново*. II издание. София: Книгопечатница Я. С. Ковачев.
- Паев, К. (2014). Модерният конституционализъм на Балканите през XIX век (до 1878 г.). *Studia Iuridico-Historica*, кн. 3, 3 – 117.
- Манолова, М. (2014). *Създаване на Търновската конституция*. София: Сиби.
- Палангурски, М. (2007). *Избирателната система в България (1879 – 1911)*. Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий.
- Сает, Л. и др., (Съст.) (2008). *Русия и възстановяването на българската държавност (1878 – 1885 г.)*. София: Държавна агенция „Архиви“.
- Овсяный, Н. (Съст.) (1907). *Сборник материалов по гражданскому управлению и оккупации в Болгарии в 1877 – 78 – 79 гг.* Выпуск 6. Санкт-Петербург: Товарищество художественной печати.
- Токушев, Д. (2004) *История на новобългарската държава и право*. София: Сиби.

Христов, Хр. (1966). *Два проекта за държавно устройство на България от 1876 г. – Известия на Института за история*, Т. 16 – 17. София: БАН, 479 – 497.

REFERENCES

- (1911). *Almanah na bulgarskata konstitutsiya*. Plovdiv: P. G. Bakalov.
- Aytova, Al. (2014). Izbiratelните права na bulgarskite grazhdani spored Tarnovskata konstitutsia. – *Studia Iuridico-Historica*, N 3, 118 – 123.
- Balamezov, St. (1993). *Konstitutsionno pravo*. Chast I. Sofia: Sofi-R.
- Balamezov, St. (2010). *Ministrite – tyahnata rolya I tyahnata vlast v parlamentarnata monarhiya*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Balamezov, St. (1919). *Nashata konstitutsiya Inashiyat parlamentarizam*. Chast I. Tarnovskata konstitutsiya. Istoriya na parvonachalniya tekst ot 1879 g. Sofia: Pravo.
- Metodiev, V. & Stoyanov, L. (Eds.) (1990). *Balgarski konstitutsii i konstitutsionni proekti*. Sofia: D-r Petar Beron.
- Paev, K. (2014). Moderniyat konstitutsionalizam na Balkanite prez XIX vek (do 1878 g.). *Studia Iuridico-Historica*, N 3, 3 – 117.
- Vladikin, L. (1994). *Istoriya na Tarnovskata konstitutsiya*. Sofia: Narodna kultura.
- Vladikin, L. (1931). *Osnovi na tsarskata vlast i prestolonasledieto. Pravna istoriya – teoriya – dogmatika*. (Universitetska biblioteka N 4). Sofia: Darzhaven Universitet “Kliment Ohridski”, pechatnitsa “Saglasie”.
- Grimm, E. (1922). Istoriya I ideynaye osnovay proekta Organicheskogo Ustava, vnesennoe v Tayrnovskoe Uchreditelnoe Sobranie 1879 g. *GSU, YuF*, t. XVII, 1920 – 1921, Sofia.
- (1890). *Dnevniitsi na parvoto Uchreditelno N. Sabranie v Tarnovo*. II izdanie. Sofia; Knigopechatnitsa Ya. S. Kovachev.
- Manolova, M. (2014). *Sazdavane na Tarnovskata konstitutsiya*. Sofia: Sibi.
- Palangurski, M. (2007). *Izbiratelната система v Bulgaria (1879 – 1911)*. Veliko Tarnovo: Sv. Sv. Kiril I Metodiy.
- Saet, L. At al, (Eds.) (2008). *Rusiya i vazstanovyavaneto na bulgarskata darzhavnost (1878-1885 g.)*. Sofia: Darzhavna agentsiya “Arhivi”.
- Ovsyanay, N. (Eds.) (1907). *Sbornik materialov po grazhdanskomu upravleniya i okupatsii v Bolgarii v 1877 – 78 – 79 gg*. Vaypusk VI. Sankt-Peterburg: Tovarishchestvo hudozhestvennoy pechati.
- Tokushev, D. (2004). *Istoriya na novobalgarskata darzhava i pravo*. Sofia: Sibi.

Hristov, Hr. (1996). Dva proekta za darzhavno ustroystvo na Bulgaria ot 1876 g. – *Izvestiya na Instituta za istoriya*, T. 16 – 17. Sofia: BAN, 479 – 497.

THE CONTRIBUTION OF TODOR BOURMOV IN THE ELABORATION OF THE ORIGINAL DRAFT OF THE ORGANIC STATUTE OF THE BULGARIAN PRINCIPALITY

Abstract. The views of Todor Bourmov for the government of Bulgaria are reflected in a document stored in Russian archives. At the first its publication, the document was defined as a response of one of the Bulgarian notables – Todor Bourmov – to the questions of the Russian civil administration in Bulgaria from 1878, and in the second – as rules for the election of a Bulgarian prince. According contained in this article concept, in both cases there are errors and inaccuracies, but in principle, the document itself contains a number of provisions found a place in the initial draft of the Organic Statute of the Bulgarian principality.

Keywords: Todor Bourmov; Bulgarian notables; Original draft of Organic Statute; Turnovo constitution

✉ **Assoc. Prof. Kostadin Paev, DSc.**

Researcher ID Z-2151-2019

Faculty of Law and History

South-West University “Neofit Rilski”

66, Ivan Mikaylov St.

2700 Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: kostapaev@abv.bg